شێوەزاری هەولێر – لێكۆڵینەوەیەكی دەنگسازی

د. عاطف عبدالله فرهادی
زانكۆی سەلاحەدین
كۆلێژی زمان

پوختەی لێكۆڵینەوەكە

زمانی كوردیش وەك هەموو زمانەكانی تر لە چەند زارو شێوە زارێك پێك دێت، زارە سەرەكییەكانی زمانی كوردی بریتین لە چوار زار كە كرمانجی ناوەراست یەكێكیانە، شێوەزاری هەولێریش یەكێكە لەو پێنج لقەی كە زاری كرمانجی ناوەراست پێكدەهێنن .

ئەم لێكۆڵینەوەیە بە ناونیشانی (شێوەزاری هەولێر – لێكۆڵینەوەیەكی دەنگسازی) یە.

لەم كارەدا پەیرەوی ڕێبازی وەسفی شیكاریمان كردووە وەكو شێوازێكی لێكۆینەوە بۆ لێكدانەوە و شیكردنەوەی ناوەرۆكی لێكۆڵینەوەكە.

جگە لە پێشەكی و ئەنجام لێكۆڵینەوەكە لە دوو بەشی سەرەكی پێكدێت لەگەڵ خستنەڕووی پەراوێزەكان لە كۆتایی لێكۆڵینەوەكە

و ئەو سەرچاوانەی لەم لێكۆڵینەوەیەدا سوودمان لێبینیون. لەگەڵ كورتەی لێكۆڵینەوە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

بەشی یەكەم : لەم بەشەدا ئەوكارانەی لەم بوارەدا ئەنجام دراون لەگەڵ هەڵسەنگاندنی هەر كارێك بەجیا خستووەتە ڕوو، لەگەڵ باسكردنی شێوەزاری هەولێر لە ڕووی جوگرافییەوە.

بەشی دووەم : لەم بەشەدا لە ڕووی پراكتیكەوە نموونەی هەندێ گۆڕانی دەنگییمان هێناوەتەوە لەگەڵ شیكردنەوەی نموونەكان. دواتر تایبەتمەندییەكانی ئەم شێوەزارە و بەراوردكردنی لەگەڵ زمانی ستاندارد خستووەتە ڕوو.

پێشەکی

زمانی کوردیش وەك هەموو زمانەکانی تر لە چەند زارو شێوە زارێك [1]پێك دێت، زارە سەرەکییەکانی زمانی کوردی بریتین لە چوار زار کە کرمانجی ناوەراست یەکێکیانە، شێوەزاری هەولێریش یەکێکە لەو پێنج لقەی کە زاری کرمانجی ناوەراست پێکدەهێنن [2] .

ئەم لێکۆڵینەوەیە بە ناونیشانی (شێوەزاری هەولێر – لێکۆڵینەوەیەکی دەنگسازی) یە.

چەند هۆیەکی سەرەکی هانیان داین کە شێوەزاری هەولێر هەڵبژێرین بەتایبەتی لایەنی دەنگسازی لەم خاڵانەی خوارەوە ڕوونیان دەکەینەوە :

(١) لەبەر ئەوەی خۆم یەکێکم لەو کەسانەی بەو شێوەزارە قسە دەکەم و هەستم بە جیاوازی و گۆڕانی دەنگی شێوەزارەکە دەکرد لەگەڵ زارەکانی تردا ، ئەمەش بووە هۆی ئەوەی کە پشت بە سەلیقەی خۆم ببەستم لە بەکارهێنانی هەندێ نموونەی گۆڕانی دەنگەکان لەم شێوەزارەدا .

(٢) لەبەر ئەوەی لەم شێوەزارەدا گۆڕانە فۆنۆلۆژییەکان زۆر بە ڕوون و ئاشکرا لەکاتی قسەکردندا هەستی پێدەکریت .

(٣) لێکۆڵینەوەی کەم لەسەر کراوە .

ڕێبازی لێکۆڵینەوەکە:

لەم کارەدا پەیڕەوی ڕێبازی وەسفی شیکاریمان کردووە وەکو شێوازێکی لێکۆینەوە بۆ لێکدانەوە و شیکردنەوەی ناوەرۆکی لێکۆڵینەوەکە.

کورتەی لێکۆڵینەوەکە:

جگە لە پێشەکی و ئەنجام لێکۆڵینەوەکە لە دوو بەشی سەرەکی پێکدێت لەگەڵ خستنەڕووی پەراوێزەکان لە کۆتایی لێکۆڵینەوەکە و ئەو سەرچاوانەی لەم لێکۆڵینەوەیەدا سوودمان لێبینیون. لەگەڵ کورتەی لێکۆڵینەوە بە زمانی عەرەبی و ئینگلیزی.

بەشی یەکەم : **لەم بەشەدا ئەوکارانەی لەم بوارەدا ئەنجام دراون لەگەڵ هەڵسەنگاندنی هەر کارێك بەجیا خستووەتە ڕوو، لەگەڵ باسکردنی شێوەزاری هەولێر لە ڕووی جوگرافییەوە.**

بەشی دووەم : **لەم بەشەدا لە ڕووی پراکتیکەوە نموونەی هەندێ گۆڕانی دەنگییمان هێناوەتەوە لەگەڵ شیکردنەوەی نموونەکان. دواتر تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارە و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی ستاندارد خستووەتە ڕوو.**

بەشی یەکەم

١- ئەو کارانەی لەم بوارەدا کراون:

پێشتر چەند کتێب و لێکۆڵینەوەو وتار لە بارەی دەنگسازی زمانی کوردی وزار و شێوەزارەکانیەوە بەشێوەیەکی گشتی ئەنجام دراوە، هەرچەندە لە لێکۆڵینەوە بەراییەکاندا سنورییان لە نێوان فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی دانەناوە، بەڵام دواتر لێکۆڵینەوەکان لەسەر بنەمای زانستی دریژەیان پێ دراو هەردوو لقی دەنگسازی (فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی) لە یەکتر جیاکراونەتەوە و وەك دوو لقی جیاواز لێیان کۆڵراوەتەوە، هەر لەبەر ئەوەشە کە لەکارەکانی د. وریا عومەر ئەمین و د. محمەد مەعروف فەتاح و هی تر هەردوو لقی (فۆنەتیك و فۆنۆلۆژی) بەجیا لەیەکتر لێکۆڵینەوەیان لەسەر کراوە.

ئەوەی جێی سەرنجراکێشانە ئەوەیە کە تائێستا لێکۆڵینەوەیەکی وا نەکراوە کە بەشێوەیەکی تایبەتی لێکۆڵینەوە لە شێوەزاری هەولێر لە ڕووی دەنگسازییەوە بکات، بەڵکو ئەوەی ئەنجام دراوە لەبارەی دەنگسازی زمانی کوردییەوەیە یان لەپاڵ لێکۆڵینەوەی تر ئاماژە بە شێوەزاری هەولێر و هەندێ دیاردەی فۆنۆلۆژی کراوە .

گرنگترینی ئەو لێکۆڵینەوانەی کە بەرەو ئەم لایەنە چووینە بریتین لەوانەی مەکەنزی و د. تالیب حوسێن عەلی و د. ڕەحمان ئیسماعیل حسەن و . . تاد .

ڕۆژهەڵاتناسی بەناوبانگ (مەکەنزی) وەکو زمانەوانێك کتێبێکی لەبارەی زمانی کوردییەوە داناوە کە زۆربەی ئاستەکانی زمانی گرتوەتەوە، لەوانەش دەنگسازی، بەڵام لێکۆڵینەوەی لەسەر دەنگسازی زمانی کوردیی بەشێوەیەکی گشتی کردووە لەگەڵ ئاماژە کردن بەشێوەزارەکانی هەولێر و سلێمانی و . . تا . لەگەڵ دەستنیشانکردنی فۆنیمەکانی ئەم شێوەزارانە .

مەکەنزی بۆ شێوەزاری هەولێر هەشت بزوێن و بیست و حەفت نەبزوێنی دیاری کردووە (Mackenzie , D.N. ١٩٦١, p١-٢٨.) ، بەڵام نەیتوانیوە گشت دیاردە فۆنۆلۆژی و گۆڕانەکانی ئەم شێوەزارە و شێوەزارەکانی تری کوردی دەستنیشان بکات . دوای ئەوەی زانستی زمانەوانی بەگشتی لەنیوەی دووەمی سەدەی بیستەم گۆڕانکارییەکی بەرچاوی بەخۆوە بینی لەگشت جیهاندا ئەم گۆڕان و پێشکەوتنە ئەگەرچی بەشێوەیەکی کەمیش بێت لە نێو زمانی کوردی ڕەنگی دایەوە لەوانەش لە ئاستی فۆنۆلۆژی کە سنووری لەگەڵ فۆنەتیك جیاکرایەوە و وەکو زانستێکی سەربەخۆ لێکۆڵینەوەی لەسەر کرا .

تالب حوسێن عەلی لەنامەی ماجستێرەکەیدا توانیویەتی چەندین دیاردەی فۆنۆلۆژیی شێوەزاری سلێمانی بخاتەڕوو بەتایبەتی دیاردەی ئاسان بوونی فونیمەکانی ئەم شێوەزارە لەپاڵ هێنانەوەی نموونەکاندا کە بەراوردی کردوون لەگەڵ شێوەزاری هەولێر ، پاشان هەندێك لە دیاردە فۆنۆلۆژییەکانی شێوەزاری هەولێری خستۆتە ڕوو ، بەڵام لەبەر ئەوەی لێکۆڵینەوەکەی تایبەت بووە بە شێوەزاری سلێمانی بۆیە گرنگی کەمتر بەشێوەزاری هەولێر داوە.

بۆیە دەتوانین بڵێین ئەم لێکۆڵینەوەیە سوودی هەیە بۆ ئەو کەسانەی کە دەیانەوێت هەندێ دیاردەی دەنگسازی شێوەزاری هەولێر بزانن ، بەڵام بەشێوەیەکی دیاریکراو و سنووردار، واتە گشت لایەنێکی دەنگسازی شێوەزاری هەولێری نەگرتۆتەوە .

هەروەها لە کتێبی (دەنگسازی – چەند بابەتێکی فۆنۆلۆجی کوردی) دا، ناوبراو لە بابەتی چەند دیاردەیەکی فۆنۆلۆجی کوردیدا باسی گۆڕانی دەنگی شێوەزاری سلێمانی کردووە و لە هەندێ شوێن بەراوردی لەگەڵ شێوەزاری هەولێر کردووە کە دەکرێ سوودی لێ ببیندرێ (تالیب حوسێن عەلی، ٢٠١٥ ، ل٩٩ - ١٥٩).

ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن لەنامەی ماجستێرەکەیدا کە بەناوی (بڕگەو ئاسان بوونی بڕگە لە کوردیدا) یە لێکۆڵینەوەی ئاستی دەنگسازی شێوەزاری هەولێری کردووە، فۆنیمەکانی ئەم شێوەزارە و جیاکردنەوەی بزوێن و نەبزوێنەکانی بەم شێوەیە دەستنیشان کردووە ((نەبزوێنەکان ژمارەیان بیست و شەش فۆنیم و بزوێنەکان هەشت فۆنیم)) (ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن ، ١٩٩١، ل٣٥). دواتر کە بەشی سێیەمیش لەژێر ناوی (پێداچوونەوە بە بڕگەدا و دیاردەی ئاسان بوون) لێکۆڵینەوەی لە جۆرەکانی گۆڕانە فۆنۆلۆژییەکانی ئەم شێوەزارە کردووە .

لەم نامەیەدا زیاتر گرنگی بە بڕگەی فۆنۆلۆژی داوە لە پاڵ ئەمەدا لێکۆڵینەوەی لە دیاردەی ئاسان بوون لە شێوەزاری هەولێردا کردووە ، لەکاتی لێکۆڵینەوەکردنی گۆڕانە فۆنۆلۆژییەکان زیاتر مەبەستی دیاریکردن و دەستنیشانکردنی (بڕگەی پەسند) بووە لەوەی گۆڕانە فۆنۆلۆژی و دیاردە فۆنۆلۆژییەکان دەستنیشان بکات. هەروەها لێکۆڵینەوەی لە گشت دیاردە فۆنۆلۆژییەکانی ئەم شێوەزارە نەکردووە لەوانەش جێگۆڕکێی فۆنیمەکان کە دیاردەیەکی تاڕاددەیەك باوە لەم شێوەزارە، لەگەڵ گۆڕانی دەنگێك بە دەنگێکی ترو . . تاد و زیاتر گرنگی بە کەوتن و سوانی فۆنیمەکان داوە لەگەڵ زیاد بوون و نەگونجان ، ئەویش وەکو ئاماژەمان بۆ کرد زیاتر بە مەبەستی دیاریکردنی بڕگەی پەسەندە .

٢– سنووری شێوەزاری هەولێر لە ڕووی جوگرافییەوە:

شێوەزاری هەولێر شوێنێکی بەرفراوان دەگرێتەوە ، دەتوانین سنووری ئەم شێوەزارە لە ڕووی جوگرافییەوە بەم شێوەی خوارەوە دەستنیشان بکرێن :

(١) ناو شاری هەولێر :

لەگەڵ ئەوەی شاری هەولێر پایتەختی هەرێمی کوردستانەو چەندین میللەت و هۆزو خەڵکی ناوچەکانی تری کوردستانی تێدا دەژی . واتە تێکەڵییەك هەیە لە نێوان شێوەزار و زارەکان ، بەڵام لەبەر ئەوەی دەنیشتوانی ڕەسەنی شارەکە توانیویانە تا ڕادەیەکی زۆر پارێزگاری لە شێوەزارەکەی خۆیان بکەن ، چونکە زۆرینەی خەڵکی شار پێکدێنن ، لەلایەکی ترەوە دەبینین ئەو کەسانەی کە لە شوێنەکانی تر هاتوونەتە هەولێر و ماوەیەکە تێیدا نیشتەجێ بووینە لەکاتی قسەکردنیاندا ئەوە دەردەکەوێ کە شێوەزاری هەولێر کاری لە شێوەی قسەکردنیان کردووە ، هەرچەندە کاتی زیاتر بەسەردا بڕوات ئەو کارتێکردنە زیاتر دەبێ ، بۆیە دەتوانین بڵێین شێوەزاری هەولێر لەناو شارەکەدا لە بەکارهێناندا بە پلەی یەکەم دێت لەژیانی ڕۆژانەی خەڵکەکە .

(٢) گوندەکانی دەوروبەری شاری هەولێر :

دەوروبەری شاری هەولێر بەهۆی سروشتی خاکەکەی کە دەشتاییە گوند و دێی زۆری لێ دروست کراوە، دانیشتووانی گشت ئەو گوندانە بەم شێوەزارە ناوچەییە لەگەڵ یەکتر دەدوێن کە ناوچەیەکی بەرفراوان دەگرێتەوە کە بریتییە لەو گوندانەی دەکەونە نێوان:

أ ـ له ڕۆژئاواوه زێی بادینان :

زێی بادینان به سنوورێكی سروشتی دادەنرێت كه هەردوو ناوچەی بادینان و سۆران له یەكتر جیادەكاتەوه ، هەروەها شێوەزاری هەولێر له شێوەزارەكانی تر جیادەكاتەوه .

ب ـ له باكوورەوه :

سنوری ئەم شێوەزاره له باكووری هەولێرەوه تا بناری چیای سەفین درێژ دەبێتەوه .

ج ـ له ڕۆژهەلاتەوه :

گوندەكانی دەشتی كۆیێ به سنووری نێوان ئەم شێوەزاره و شێوەزاری ناوچەی كۆیێ [٣] دادەنرێت .

د. له باشوورەوه :

سنووری باشووری ئەم شێوەزاره درێژدەبێتەوه تا دەگاته ناوچەی شەرگات و بێجی و گوندەكانی گردی دۆم (دۆم ئیدریس) و شیناوه و . . تاد . واته گشت گوندەكانی دەشتی هەولێر كه پێكدێت له دەشتی دزەییاتی[٤] و دەشتی بەرانەتی [٥] و دەشتی قەراج و كەندێناوه [٦] دەكەونه سنووری ئەم شێوەزاره لەگەڵ ناحیەكانی ئەم ناوچانه جگه له ناحیەی عەینكاوه[٧] و كۆمەڵگاكان [٨] .

شێوەی قسەكردنی خەڵكی ناو شاری هەولێر لەگەڵ گوندەكانی دەوروبەری لەسەرەتای ئەم سەدەیه و پێشتر هەندێ جیاوازی فۆنۆلۆژیی هەبوو ئەمیش بەهۆی ئەوەی سەردەمێكی زۆر بوو عوسمانییەكان فەرمانڕاوایی ئەم ناوچەیەیان دەكرد و دەسەلاتیان لەناو شار زیاتر بلاوبوو، خەڵكانێك بەزمانی توركی دەدوان كه كاری له شێوەزاری هەولێر كردبوو، بۆیه جیاوازییەك له نێوان شێوەی قسەكردنی خەڵكی ناو شارو گوندەكان بەدی دەكرا، بەلام دوای نەمانی فەرمانڕەوایی عوسمانی پەیتا پەیتا ئەم جیاوازییانه كەمتر بووەوه تا وایلێهات ئەم شێوەزاره شێوەیەكی وای وەرگرت لەناو شارو گوندەكان تا ڕاددەیەكی زۆر وەك یەك قسەی پێ بكرێت.

بەشی دووەم

یەکەم: چەند نموونەیەك لە گۆڕانی فۆنۆلۆژیی شێوەزاری هەولێر:

فۆنۆلۆژی بە بەشێکی سەرەکی و گرنگی زمانەوانی لە قەڵەم دەدرێ ، هەر زمانە و فۆنۆلۆژیی تایبەتی خۆی هەیە بۆیە دەتوانین بڵێین فۆنۆلۆژیی ئەو زانستەیە کە لە دەنگەکانی زمانێکی تایبەت دەکۆڵێتەوە ، لە ڕووی دەسنیشانکردنی فۆنیمەکانی ئەو زمانە و چۆنیەتیی ڕیزبوون و لێکدانیان لە قاڵبی بڕگەی فۆنۆلۆژدا ، هەروەها دەستنیشانکردنی ئەو گۆڕانانەی کە بەسەر فۆنیمەکاندا دێن لەکاتی لێکدانیان وەك (سوان ـ لێکدان ـ گۆڕان ـ زیادبوون ـ جێ گۆڕکێ) ئەمانە بەگشتی لە چوارچێوەی یاساکانی فۆنۆلۆژی کۆدەبنەوە .

هەر زمانێك کۆمەڵە یاسایەکی فۆنۆلۆژیی تایبەتی خۆی هەیە لەوانەش :

١. دەستنیشانکردنی فۆنیمەکان .

٢ـ لەیەکدانی فۆنیمەکان لەناو قاڵبی بڕگەی فۆنەتیکیدا بۆ پێکهێنانی بڕگەی فۆنۆلۆژی .

٣ـ لە هەندێ حاڵەتدا لەئەنجامی لێکدانی فۆنیمەکان یا هەندێ دەنگ پەیدا دەبێ یان دەتوێنەوە یان دەگۆڕێت یان . . . تاد .(محمد معروف فتاح، زمانەوانی، ٩١).

بەم جۆرە هەر زمانێك فۆنۆلۆژیی تایبەتی خۆی هەیە ، ئەگەر لە زار و شێوە زارەکان وردبینەوە دەبینین شێوەزارەکانی یەك زمان جیاوازییان لەنێواندا هەیە . ئەم جیاوازییەش دەبێتە هۆی جیاوازیی یاساکانیش ، چونکە ڕاهاتنی ماسوولکەکەی دەم و زمان و گەروو بەشێوەیەکی تایبەتی دەبێتە هۆی ئەوەی کە ((قسەکەرانی زمانێك تەنانەت قسەکەرانی شێوە (لهجە) یێك هێندێ پیت یان وشەیان بۆنەیەت و بەلایانەوە لەبارو لەزمان خۆش نەبێ)) (حەسەن قزڵجی، ١٩٧٨، ل ٢٥.

شێوەزاری هەولێریش چەند دیاردەیەکی فۆنۆلۆژیی تێدا دەستنیشان دەکرێت ، کە هەندێ لەو گۆڕانکارییانە نەك تەنیا لەم شێوەزارە هەیە ، بەڵکو لە شێوەزارەکانی تریش دەبینرێت وا لە خوارەوە هەندێ لەم دیاردانە دەخەینە ڕوو :

١ـ گۆڕان لە نەبزوێندا

نەبزوێن (کۆنسنانت) زیاتر گۆڕانی بەسەردادێت لە بزوێن ، چونکە بزوێن بە بناغەی بڕگە دادەنرێت . لەم گۆڕانکارییانەش کە بەسەر نەبزوێندا دێت :

أ ـ (کەوتن / سوان / لەناوچوون)ی فۆنیم

کە ((بریتییە لە کرتاندن و لەناوچوونی دەنگێك یان بڕگەیەك بە مەبەستی ئاسانکردنی دەربڕین)) (ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن، ١٩٩١، ل ٧٤). ئەم دیاردەیەش لە زۆربەی وشەکان ڕوودەدات بە تایبەتی لە ناوەڕاست و کۆتایی وشەدا زۆرباوە .

١ـ لەسەرەتای وشە :

((کەوتنی نەبزوێن لە سەرەتای بڕگە و وشە زۆرکەم دەبینرێت)) (هەمان سەرچاوە) بەتایبەتی لە شێوەزاری هەولێر هیچ جۆرە کەوتنێکی نەبزوێنمان لەسەرەتای وشە نەبینیوە .

٢ـ لە ناوەراستی وشە و دەستەواژە :

ـ کەوتنی / ب /

لە شێوەزاری هەولێر / ب / هەندێ جار دەکەوێت وەك :

بەخێربێن ←بەخێرێن .

دای بەکێ ←دایەکێ .

هەروەها / ب / ی کاری داخوازی بەزۆری دەسوێ وەك :

دەربهێنە ←دەرینە [٩]

هەڵبگرە ←هەگرە [١٠]

ـ کەوتنی / ه /.

/ ه / یش لە شێوەزاری هەولێر لە هەندێ وشەدا دەکەوێ وەك :

دەستهاڕ ←دەستاڕ

ئیبراهیم ←برایم

هەڵهێنان ←هەرینان [١١]

دەهێنم ←دەینم [١٢]

ـ کەوتنی / ك / .

چاك کردن ←چاکردن

پیاوی چاك بە ←پیاوی چابە .

کەوتنی / ك / ی وشەی (چاك) لەکاتی لکاندنی بە {- تر } ی بەراوردەوە

چاك + تر ←چاتر .

ـ کەوتنی / و /

هەنگوین ←هەنگین .

چوار ←چار .

خوێ ←خێ .

نوێژ ←نێژ .

گوێ ←گێ .

ـ کەوتنی / ت / .

بیست دینار ←بیس دینار .

هەشت دە ←هەژدە . [١٣]

دەست کەوت ←دەس کەوت

ـ کەوتنی / خ /

شێخ محەمەد ←شێ محەمەد .

بەرخ بەسێری ←بەر بە سێری

ـ کەوتنی / د /

خودا ←خوا .

پەیدابوو ←پەیا بوو .

هەڵدەستی ←هەرەستی . [١٤]

ـ کەوتنی / ر /

برژانگ ⟵بژانگ .

پرسیار ⟵پسیار .

هەروەها کەوتنی / ر / لە ناوەڕاستی هەموو ئەو وشەو دەستەواژانەی کە بە (لە) یان (بە) دەستیان پێ کردووە لەوانەش :

لەبەر کردن ⟵لەبە کردن .

بەسەرداچوون ⟵ بەسەداچوون .

دەستەواژە :

لە دوور ڕا ⟵لە دوو ڕا .

لەسەرخۆ ⟵لەسەخۆ .

- کەوتنی / ن/ .

بۆن گەنی ⟵بۆگەنی

ـ کەوتنی / س / .

دەستە سڕ ⟵دەستڕ (١٥)

ـ کەوتنی / ئـ / .

کەوتنی /ئـ / لە زۆربەی ئەو حاڵەتانەی بکەوێتە ناوەڕاستی وشە بەتایبەتی لە وشەی لێکدراو و داڕێژراودا ، هەروەها لەکاتی لکاندنی {لە -} و {بە -} لەگەڵ ئەو وشانەدا کە بە / ك / دەست پێدەکەن دەنگەکە دەکەوێت ، کەواتە / ئـ / لە سیستەمی فۆنۆلۆژی لە شێوەزاری هەولێر لە ناوەڕاستی وشەدا کەم دەردەکەوێت .

بۆ نموونە :

ماست + ئاو ⟵ماستاو .

لە + ئەوێ ⟵لەوێ .

بە + ئەوێ ـ بەوێ (١٦)

(٣) لە کۆتایی وشە /

ـ کەوتنی / گ / .

سەگ ⟵سە .

ـ کەوتنی / ك / .

کەوتنی / ك / لە کۆتایی وشەی یەکەمی ئەمانەی خوارەوە :

کاك نەبی ⟵ کانەبی .

گەلەك جار ⟵گەلەجار .

ـ کەوتنی / ت /

دەیگۆت ⟵دەیگۆ .

هەروەها / ت / لە نموونەکانی پێشوو

دەردەکەوت کە زۆربەی وشە لێکدراوەکانی کە (دەست) وشەی یەکەمیانە دەکەوێ .

((هەروەها بە بەراوردکردن لەگەڵ شێوەی نووسین / ت / لەگەڵ ڕاناوی لکاوی کەسی دووەم و سێیەمی تاکی دەستەی دووەمی ڕاناوە لکاوەکان)) (ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن،١٩٩١، ل ٨١). بە شێوەیەکی گشتی لە شێوەزاری هەولێر دەرناکەوێت ، بەڵکو دەکەوێت :

بۆ کەسی دووەمی تاك : (١٧)

سووتایت ⟵سووتای .

بڕۆیت ⟵بڕۆی .

بۆ کەسی سێیەمی تاك :

دەخوات ⟵دەخوا .

دەبات ⟵دەبا .

ب / زیادبوونی (پەیدابوونی) نەبزوێن:

زیادکردنی نەبزوێن پەیداکردنی جیاوازییە لە نێوان دەنگەکاندا (محمد علی الخولی ، ١٩٨٧، ص ٢٢١) .، بە پێچەوانەی کەوتنە واتە فۆنیمێکی نەبزوێن زیاد دەبێت بۆ ئەوەی وشەکە یان دەستەواژەکە بە ئاسانی و بەبێ هەڵە دەربڕێت . لەمانەش:

- زیادبوونی / د /

فۆنیمی / د / لە شێوەزاری هەولێر زیاد دەبێت بۆ پاراستنی واتای وشە و ئاسانیی دەربڕین چونکە ((جاری وا دەبێت گونجان یان لە ناوچوونی دەنگەکان دەبنە هۆی گێرە شێوانی لایەنی واتا) و پەیدابوونی هاودەنگ لە فەرهەنگی وشەکاندا ، بۆ نموونە کاری (بردن) لە حاڵەتی نادیاریدا کە بەهۆی {را} ی نادیاری دروست دەبێت بەم شێوەیە :

برا + را ⟵بررا .

لێرەدا بۆ ئاسانی و سووك کردنی دەربڕین ((لە زاری سلێمانی – دا {ر} ی {بررا} لەناو دەچێت و دەبێت بە {برا} و لەگەڵ وشەی {برا} دا دەبنە هاودەنگ)) (گالب حوسێن عەلی ، ١٩٨٩، ل٥٨ .) ، بەڵام لە شێوەزاری هەولێر بۆ ئەوەی ئەم جۆرە ئاڵۆزییە دروست نەبێت دەنگی / د/ لە نێوان هەردوو دەنگە لێکچووەکەدا زیاد دەبێت بەم شێوەیەی لێدێت : (بر) ڕەگی کاری (بردن) + را - بردرا.

ج / گۆڕانی فۆنیم

گۆڕانی فۆنیمێکی نەبزوێن بە فۆنیمێکی نەبزوێنی تر بۆ ئەوەی لە دەربڕین ئاسان بێت . ئەم گۆڕانەش بە چەند شێوەیەك دەبێت لەمانەش :

١- {کپ} ⟵ {گڕ} /

گۆڕانی نەبزێنی کپ بۆ نەبزوێنی گڕ کە هەمان سازگەیان هەبێت یان سازگەیان لە یەك نزیك بێت ، یان بەشێوەیەکی وا بگۆڕێت کە لەگەڵ سروشتی فۆنیمەکانی دەوروبەری بگونجێت . وەك :

- گۆڕانی / ش / ⟵/ ژ / .

پێش + مەرگ + ە ⟵پێژمەرگە .

پاش + نوێژ ⟵پاژنێژ(١٨)

پشت دەر ⟵پژدەر (١٩)

- گۆڕانی / ئـ / ←/ د / .

لە شێوەزاری هەولێر لەکاری ڕانەبوردوودا / ئـ / دەبێتە / د / وەك :

ئەچم ←دەچم .

ئەکەوێ ←دەکەوێ .

- گۆڕانی / س / ←/ ز / .

دەست گر ←دەزگر .[٢٠]

گەڵاس ←گەراز .[٢١]

- گۆڕانی / ئـ / ←/ ع / .

ئاسمان ←عاسمان .

ئافەرین ←عافەریم .[٢٢]

- گۆڕانی / ت / ←/ د / .

لەگەڵت دێم ←لەگەرد دێم .[٢٣]

سیقەتۆرە ←سیقەدۆرە .

- گۆڕانی / پ / ←/ ب / .

زۆپا - سۆبە .[٢٤]

دەستی چەپ بێ خێرە ←دەستی چەب بێ خێرە

- گۆڕانی / ح / ←/ ع / [٢٥]

ئەم دیاردەیە لە شێوەزاری هەولێر زۆرباوە . وەك :

حاجی ← عاجی .

حەمەد ←عەمەد .

٢- گڕ ←کپ :

گۆڕانی فۆنیمی نەبزوێنی گڕ بۆ کپ لە چەند شوێنێکدا دەبینرێت وەك :

- گۆڕانی / ژ / ←/ ش / .

ڕۆژتان باش ←ڕۆشتان باش .

- گۆڕانی / غ / ←/ ق / .

کاغەز ←قاقەز [٢٦]

- گۆڕانی / ع / ←/ ح /

عەنتیکە ←حەنتیکە ز

عەلی ←حەلی .

- گۆڕانی / ز / ←/ س / .

زلق ←سرق [٢٧]

زۆپا ←سۆبە[٢٨]

- گۆڕانی / ب / ←/ پ / .

بەیەکەوە ←پێکەوە [٢٩]

بە ئەودا ←پێدا .

- گۆڕانی / و / ←/ ف /

نەوت ←نەفت .

مزگەوت ←مزگەفت .

حەوت ←حەفت .

٣- گڕ ←گڕ .

گۆڕانی نەبزوێنی گڕ بۆ نەبزوێنێکی گڕی تر .

- گۆڕانی / ڵ / ← / ر / .

لە شێوەزاری هەولێر ئەم دیاردەیە زۆر باوە ، چونکە / ڵ / زۆرکەم بەکاردێت [٣٠] .

گوڵ ←گور .

دڵ ←در .

- گۆڕانی / م / ←/ و /

ئەمڕۆ ←ئەوڕۆ .

دەم ←دەو .

- گۆڕانی / م / ←/ ب / .

موسڵمان ←بوسورمان [٣١]

- گۆڕانی / و / ←/ م / .

هەتیو ←هەتیم [٣٢]

چەتیو - چەتیم [٣٣]

- گۆڕانی / گ / ←/ غ / .

جگەرە ←جغارە . [٣٤]

- گۆڕانی / ب / ←/ ل / .

بۆ ←لۆ

- گۆڕانی / ن / ←م /

فانیلە ← فامیلە .

٤- کپ ←کپ .

گۆڕانی نەبزوێنی کپ بۆ نەبزوێنێکی تری کپ وەك :

- گۆڕانی / ح / ←/ ه / .

حەمزە ← هەمزە .

حەریر ← هەریر

- گۆڕانی / ئـ / ←/ ه /

ئارد ←هارد .

- گۆڕانی / ك / ←/ ق / .

کاغەز ← قاقەز .

جێگۆڕکێی فۆنیمەکان

ئەم دیاردەیە لە شێوەزاری هەولێر بەدی دەکرێت کە فۆنیمەکانی وشەیەك شوێنی خۆیان دەگۆڕن لەکاتی ئاخاوتن بۆ ئەوەی بە شێوەیەکی ئاسانتر دەببڕێن ، ئەم جێگۆڕکێیانەی شێوەزاری هەولێر بەرامبەر بە شێوەزارەکانی تر ڕوودەدەن .

- جێگۆڕکێی / ر / ، / ز / ←/ ز / ، / ر / .

تەرزە ← تەزرە .

- جێگۆڕکێی / چ / ، / پ / ←/ پ / ، / چ / .

قۆچپە ← قۆپچە .

- جێگۆڕکێی / ر/ ، / و / ←/ و/ ، / ر/ .

دەروێش ←دەورێش .

- جێگۆڕکێی / ك / ، / ت/ ←/ ت / ، / ك / .

مەکتەب ←مەتکەب .

- جێگۆڕکێی / ل / ، / ن / ←/ ن / ، / ل / .

لەعنەت ←نەعلەت

- جێگۆڕکێی / ف / ، / ڕ / ←/ ڕ/ ، / ف / .

فڕاند ←ڕفاند .

- جێگۆڕکێی / گ / ، / ە/ ، / ر / ←/ ە/ ، / ر/ ، /گ / .

جگەر ←جەرگ (٣٥)

- جێگۆڕکێی / ڕ / ، / ن/ ←/ ن/ ، / ڕ/ .

ڕوانین ←نوارین (٣٦)

- جێگۆڕکێی / ك / ، / ج/ ←/ ج/ ، / گ / .

ئێکجار ←ئێجگار .(٣٧)

- جێگۆڕکێی / ر / ، / و/ ، / ێ / ←/ ێ/ ، / ر / ، / و / .

کەروێشك ←کێروشك.

دوای ئەوەی دەنگی / ێ / هاتۆتە پێشەوە ، / ە / ی دوای / ك / کەوتووە نەوەك هێشتووە بزوێن دروست ببێت .

٢- گۆڕان لە بزوێن ـ دا

لە ئەنجامی لێکدانی دوو مۆرفیم یان وشەیەك لەگەڵ مۆرفیمێکدا ، کەدوو بزوێن دەگەنە یەك ، چەند گۆڕانێکی فۆنۆلۆژی لە مۆرفیمەکاندا ڕوودەدات . واتە بە پێی ئەو ژینگە جیاوازانەی کە تێیدا دەردەکەون

مۆرفیمەكان شێوەی جیاواز وەردەگرن ، هۆی گۆڕانی بزوێنەكان لە زمانی كوردیدا بە زۆری بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە كە هێشووە بزوێن دروست نەبێت .

((ئەمەش تایبەتییەكی فۆنۆلۆژیی زمانی كوردی دەردەخات)) (طالب حوسێن، ١٩٨٩، ل٦٨) هەروەكو لە شێوەی پێكهاتن و ڕیزبوونی فۆنیمەكان لە بڕگەی فۆنۆلۆژیدا ئەم ڕاستییە دەردەخات .

هەروەها گۆڕانی بزوێنەكان ((بە زۆری لە دوو دیاردەی (نەگونجا و لەناوچوون) ـ دا بەرچاو دەكەوێت)) (هەمان سەرچاوە، ل٦٩)، یان یەكێك لە نەبزوێنەكان دەگۆڕێت بە دەنگێكی تر كە لە سیفەتێكدا نزیكە لە دەنگە گۆڕاوەكە ، یان دەنگێكی نەبزوێن دێتە نێوان دوو بزوێنەكە ، یان یەكێك لە بزوێنەكان دەكەوێ و لە ناودەچێت .

لەو گۆڕانانەی بەسەر بزوێنەكاندا دێت :

أ / كەوتنی بزوێن

لە ئەنجامی لێكدانی دوو مۆرفیم یان زیاتر كە دوو بزوێن پێكدەگەن لە هەندێ كاتدا بزوێنێك یان زیاتر لەناو دەچێت ، بۆ ئەوەی هێشووە بزوێن دروست نەبێت ، بە مەبەستی ئاسان بوون و ڕەوانی دەربڕین .

ـ كەوتنی / ە / .

لە + ئەوێندەر ←لەوێندەر .

بە + ئەو ←بەو .

لە + ئەوبەر ←لەوبەری [٣٨]

لە + ئەوە ←لەوە .

دە ئەوجا ←دەوجا .

دەهێنم ←دێم . [٣٩]

ـ كەوتنی نیمچە بزوێنی / ی / .

دایك ←داك .

شیرین ←شیرن .

ب / گۆڕانی بزوێن بە دەنگێكی تر

١/ گۆڕانی بزوێن بە بزوێنێكی تر

ـ گۆڕانی / ە / ←/ ێ / .

جەژن ←گێژنە [٤٠]

ـ گۆڕانی / ا / ←/ ە / .

دەرگا ←دەرگە ←دەركە .

ـ گۆڕانی / و / ←/ ز / بزرۆكە .

بولبول ←بلبل

ـ گۆڕانی / وو / ←/ ۆ / .

سوور ←سۆر .

ژوور ←ژۆر .

- گۆڕانی / ۆ / ←/ وو / .

چەقۆ ←چەقوو .

←گۆڕانی / وو / ←/ ی / .

ڕۆژوو ←ڕۆژی

نووستوو ←نووستی .

مردوو ←مردی .

- گۆڕانی / ێ / ←/ ی /

بنێشت ←بنیشت .

٢ / گۆڕانی بزوێن بە نیمچە بزوێن

- گۆڕانی / ۆ / ←/ و /

دەڕوا + ات ←دەڕوات (٤١)

- گۆڕانی / ە / ←/ و /

بەهار ←بوار . (٤٢)

- گۆڕانی / وو / ←/ ی / .

خانوو + ەکە ←خانییەکە (خانی - یەکە)

- گۆڕانی / وێ / ←/ وو /

سوێر ←سوور .

جوێن ←جوون .

- گۆڕانی / وێ / ←/ ی /

خوێن ←خین .

- گۆڕانی / وێ / ←/ وو / .

نوێ ←نوو

سەرتوێژ ←سەرتوو(٤٣)

(دووەم) تایبەتمەندییەکانی ئەم شێوەزارە و بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی ستاندارد:

ئەم شێوەزارە چەند تایبەتمەندییەکی هەیە کە وای کردووە لەگەڵ زمانی ستاندەرو شێوەزارەکانی تر جیا بێت ، لەمانەش :

١- فۆنیمەکانی ئەم شێوەزارە :

دەتوانین فۆنیمەکانی ئەم شێوەزارە بەهۆی ئەو وشانەوە دیاری بکەین کە هەموو دەنگەکانیان وەك یەکن تەنیا لە تاکە دەنگێك نەبێ جیان ، ئەم جیاوازییە لەم تاکە دەنگەدا واتای جیاواز بە وشەکان دەبەخشێ (جووتۆکە) ن - Minimal Pair - بە بەراوردکردنی ئەم جووتۆکانە فۆنیمەکانی زمان دەستنیشان دەکرێت (وریا عومەر ئەمین ، ١٩٨٢ ، ل٤٣٦).

جووتۆکە	نیشانەی فۆنیمەکان	نیشانەی فۆنیمەکانی بە ئەلفای جیهانی
پەڕ:بەڕ	پ :ب	b:p
تار : دار	ت : د	d:t
کۆڕ : گوڕ	ك : گ	g:k
خۆر : قۆر	خ : ق	q:x
چار : جار	چ : ج	j:c
بەرغ : بەرخ	غ : خ دووبارە	x:x
شیر : شێر	ی : ێ	e:i
سەر : سۆر	ه : ۆ	o:e
ژان : ژن	ا : ـ	t:a
کوڕ : کووڕ	و : وو	u:u
کل : کر	ل : ر (١٣)	y:l
حەفت : نەفت	ح : ن	n:t
چاو : چای	و : ی	y:w
کەر : کەڕ	دووبارە ، ر : ڕ	r:r
زار : سار	ز : س	s:z
هار : ژار	ه : ژ	z:h
فەڕ : شەڕ	ف : ش	s:f
نان : مان	دووبارە ـ ن : م	m:n
حەڤدە		V

بەهۆی ئەم جووتۆکانەی سەرەوە دەردەکەوێت شێوەزاری هەولێر لە بیست و شەش فۆنیمی نەبزوێن و هەشت فۆنیمی بزوێن پێکدێت ، واتە سی و چوار فۆنیمە ، بەلاّم زمانی ستاندارد لە سی و شەش فۆنیم پێکددێت بیست و نۆ نەبزوێن و هەشت بزوێن .

(٢) تایبەتمەندییەکی تری ئەم شێوەزارە ئەوەیە کە زیاتر لە قسەکردن بەکاردێت و کەمتر لە نووسین بە پێچەوانەی ستاندارد کە بۆ نووسین بەکاردێت نەوەك بۆ قسەکردنی ڕۆژانەی خەڵك.

(٣) ئەم شێوەزارە لەلایەن دانیشتووانی ناوچەیەکی دیاریکراو کە لەهەولێرە بەکاردێت، بەلاّم زمانی ستاندارد سنوورێکی زۆر فراوانتری هەیە .

(٤) شێوەزاری هەولێر و موکریان زۆر لەیەك نزیکن، چونکە دەکەونە سەریەك هێڵ .

(٥) ئەم شێوەزارە لە سەرەتای وشەدا کەم خۆی دەداتە دەست دیاردەی سوان و کەوتنی دەنگ، بە بەراوردکردنی لەگەڵ زمانی ستاندارد و شێوەزارەکانی تر وەك شێوەزاری سلێمانی :

ببە بەماموٚستا ←بە بە ماموٚستا

ددان ←دان

هوشیار ←وشیار

حوشتر ←وشتر .

(٦) سوانی / ر / لە شێوەزاری هەولێر زۆرە ، کە ئەم دیاردەیە لە زمانی ستاندارد و شێوەزارەکانی تر زۆر بە کەمی ڕوودەدات .

بۆ نموونە : بەسەرداچوون ←بەسەداچوون .

لەبەرکردن ←لەبە کردن .

(٧) لە شێوەزاری هەولێر / ڵ / زۆر کەمە ، لە چەند وشەیەکی کەم بەرچاو دەکەوێ وەك (سەڵتە ، شەڵتە ، سەڵت) کەچی لە زمانی ستاندارد فۆنیمێکی سەربەخۆیە ، چونکە لەزمانی ستاندارد بە گۆڕینی بۆ / ل / واتای وشەکە دەگۆڕێ وەك لەم جوو تۆکەیەدا : (چل : چڵ)

(٨) دەنگی / هـ / بە زۆری لە ناوەڕاست و کۆتایی وشە دەکەوێت وەك لەم نموونانەدا :

هەڵهێنان ←هەرینا .

هەڵهاتن ←هەراتن .

لەزمانی ستانداردیش ئەم دیاردەیە بەرچاو دەکەوێت وەك لەم نموونەیەدا : هەڵهاتن ←هەلاتن .

(٩) لە شێوەزاری هەولێر دەنگی / ع / کە دەنگێکی لە بنجدا عەرەبییە زۆرجار بەکاردێت لە شوێنی دەنگی / ح / واتە وەکو ئەلۆفۆنیەتی و جێی یەکتر دەگرنەوە بەبێ ئەوەی واتای وشەکە بگۆڕن .

وەك : حاجی ← عاجی .

عەنتیکە ← حەنتیکە .

بەڵام لە زمانی ستاندار بە فۆنیمێکی سەربەخۆ دادەنرێت.

(١٠) لە شێوەزاری هەولێر دەنگێك هەیە کە لە نێوان / ل / و / ر / دایە لە وشەی (باخەر) ، بەڵام ئەم دەنگە لە ستاندارد نییە .

ئەنجام

لەم لێکۆڵینەوەیەدا بە چەند ئەنجامێك گەیشتین کە لە چەند خاڵێکدا دەستنیشانیان دەکەین و بریتین لە:

١- هەر گۆڕانێکی دەنگی ڕوودات لە کەشێکی تایبەتیدا ، مەرج نییە لە هەموو وشەیەکدا هەمان گۆڕان لە هەمان کەشدا ڕوودات .

٢- هەندێ گۆڕان پاش گۆڕانێکی تر ڕوودەدات ، واتە بەبێ گۆڕانی یەکەم گۆڕانی دووەم نایەتە کایەوە .

٣- لە شێوەزاری هەولێر دەنگێکی تایبەت هەیە کە لە نێوان / ل / و / ر / دایە وەك لە وشەی : باخەر (ر+ل).

٤- گۆڕان لە بزوێندا زیاترە وەك لە بزوێن ، چونکە بزوێن بە کۆڵەکەی بڕگە دادەنرێت .

٥- بەزۆری گۆڕان لە بزوێندا بە مەبەستی ئەوەیە کە هێشووە بزوێن دروست نەبێت .

٦- لەگەڵ ئەوەی شێوەزاری هەولێر هەندێ دیاردەی تایبەتی هەیە لە ڕووی فۆنۆلۆژییەوە لە هەندێ دیاردەی تردا هاوبەشە لەگەڵ ستاندارد و شێوەزارەکانی تر .

٧- / ڵ / لە شێوەزاری هەولێر لە چەند وشەیەك نەبێت بەکارنایەت .

٨- لە شێوەزاری هەولێر لە زۆر وشەدا / ع / و / ح / لەجیاتی یەکتر بەکاردێن .

٩- هەموو گۆڕانکارییەکی فۆنۆلۆژی بۆ مەبەستی ئاسان بوونە ، بەڵام بە مەرجێك دەبێت کار لەواتا نەکات .

سەرچاوەکان

- سەرچاوە کوردییەکان :

١- تالیب حوسێن

٢- حەسەن قزلجی، ١٩٧٨ ، گۆڕانی پیتەکان بە یەکتر ، جێگۆڕکێی پیتەکان و سوان و تێکشکانی وشەکان بەهۆی ئەو ئاڵوگۆڕانەی بەسەر پیتەکاندا دێ ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بەرگی ٦ .

٣- ڕەحمان ئیسماعیل حەسەن، ١٩٩١ ، برگە و ئاسان بوونی برگە لە کوردیدا ، نامەی ماجستێر .

٤- طالب حوسێن عەلی ، ١٩٨٩، فۆنۆلۆجیی کوردی و دیاردەی ئاسان بوونی فۆنیمەکان لە زاری سلێمانیدا ، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین .

٥- غازی فاتح وەیس ، ١٩٨٢، دەنگەکانی (ڵ) ، (ل) و (ڕ) ، (ر) لە ژێر تیشکی فۆنەتیك و فۆنۆلۆژیدا ، گۆڤاری زانکۆ ، بەرگی (٨) ژمارە (٢) .

٦- فەتاح مامە عەلی ، ١٩٨٩، هاودەنگ لە زمانی کوردیدا ، نامەی ماجستێر، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین

٧- محەمەد مەعرووف فەتاح ، ١٩٩٠، زمانەوانی ، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەدین ، هەولێر ،

٨- وریا عومەر ئەمین (دکتۆر) ، ١٩٨١، فۆنیمەکانی زمانی کوردی ، نووسەری کورد ، ژمارە (٨) .

٩- وریا عومەر ئەمین (دکتۆر)، ١٩٨٢، ئیملای کوردی و چەند تێبینییەك، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد، بەرگی (٩)

١٠- وریا عومەر ئەمین (دکتۆر) ، ١٩٨٤، فۆنۆلۆجی ، کاروان ، ژمارە (٢٠) .

١١ - وریا عومەر ئەمین (دکتۆر) ، ١٩٨٧، ڕێزمانی ڕاناو ، ڕۆشنبیری نوێ ، ژمارە (١١٥) .

- سەرچاوە عەرەبییەکان :

١- فؤاد حمة خورشید ، ١٩٨٣، اللغة الكردية ، التوزيع الجغرافى للهجاتها ، مطبعة الوسام - بغداد .

٢- محمد على الخولى ، ١٩٨٧، الاصوات اللغوية ، الناشر ، مكتبة الخريجى ، الرياض .

- سەرچاوە ئینگلیزییەکان :

١- Abdul – Majeed Rashid Ahmad ١٩٨٦, The Phonemic system of M. S.K, Univeristy of Michigan (Thesis) ,

٢- Mackenzie , D.N., , ١٩٦١ Kurdish Dialect studies , London , Oxford University Press .

پەراوێزەکان

(١) زارەکانی زمانی کوردی ئەمانەن :

أ ـ کرمانجی ژوورو (باکوور) . ب ـ کرمانجی ناوەڕاست . ج ـ کرمانجی خواروو (باشوور) . د ـ کرمانجی ڕۆژهەلأت (گۆرانی) .

(٢) کرمانجی ناوەراست لەم پێنج شێوەزارە پێکدێت : موکری ، سۆرانی (هەولێر) ، ئەردەلانی ، سلێمانی ، گەرمیانی . بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە : ـ فؤاد حمه خورشید ، اللغه الکردیه ، التوزیع الجغرافی للهجاتها ، المکتبه الوگنیه ، مگبعه الوسام ـ بغداد ، ١٩٨٣ ص٢٧ .

(٣) دەتوانین لەکاتی ئێستاماندا بڵێین جگە لە چەند گۆڕانێکی فۆنۆلۆژی دیاریکراو نەبێ هیچ جیاوازییەکی ئەوتۆ لەنێوان شێوەزاری هەولێر و کۆیێ بەدی ناکرێت کە پێشتر ئەم جیاوازیانە زیاتر بوون .

(٤) دەشتی دزەییاتی / (مولکیە) شی پێدەڵێن ، دەشتێکی پان و بەرینە دەکەوێتە ڕۆژهەلأت و باشووری ڕۆژهەلأتی شاری هەولێر ، کۆمەڵە گوندێکی زۆر دەگرێتەوە لەگەڵ ئەو گوندانەی کە دەکەونە نێوان دەشتی بەڕانەتی و دەشتی قەراج و کەندێناوە .

(٥) دەشتی بەڕانەتی ، دەشتێکی بەرفراوانە دەکەوێتە باکوور و باکووری ڕۆژئاوا و ڕۆژئاوای شاری هەولێر ـ واتە گوندەکانی نێوان ڕێگای هەولێر پیرمام و هەولێر مووسڵ ـ درێژ دەبێتەوە تا زێی بادینان .

(٦) دەشتی قەراج و کەندێناوە : ئەو گوندانە دەگرێتەوە کە دەکەونە باشوور و باشووری ڕۆژئاوای هەولێر .

(٧) مەڵبەندی ناحیەی عەینکاوە کە زۆربەی زۆری دانیشتووانی بریتین لە ئاشووری و کلدانی ، بەزمانی مەسیحی و عەرەبی قسەدەکەن و ئەوانی بە کوردیش قسە دەکەن شێوەزاری هەولێر بەکاردێنن .

(٨) کۆمەڵگاکانی دەوروبەری شاری هەولێر دانیشتووانیان لە خەڵکی ناوچەکانی تری کوردستان و خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری شار پێکهاتووە ، بۆیە زیاتر لە شێوەزارێك لە قسەکردنی ڕۆژانەدا بەکاردێت ، بەلأم بەهۆی ئەوەی زۆربەی دانیشتووانی ئەم کۆمەڵگایانە خەڵکی دەشتی هەولێرن و بەهۆی هاتووچۆو تێکەلأوییان لەگەڵ ئەوانی تر دەبینین شێوەزاری هەولێر کاری لە شێوەی قسەکردنی دانیشتووانی ئەم کۆمەڵگایانە کردووە ، واتە بە بەسەرچوونی کات شێوەی قسەکردنیان بەرەو شێوەزاری هەولێر گۆڕاوە .

(٩) جگە لەوەی / ب / سواوە هەروەها / هـ / یش کەوتووە و / ێ / گۆڕاوە بۆ / ی / بەم شێوەیە . . دەربهێنە ←دەرینە .

(١٠) دوای ئەوەی / پ / کەوتووە لە شێوەزاری هەولێر / ڵ / گۆڕاوە بۆ / ر / دواتر ئەویش کەوتووە : هەڵبگرە ـ هەڵگرە ـ هەرگرە ـ هەگرە .

(١١) جگە لە کەوتنی / هـ / دەنگی / ڵ / گۆڕاوە بۆ / ر / و / ێ / یش بۆ / ی / : هەڵهێنان ـ هەرینان .

(١٢) لەدوای کەوتنی/ هـ / دا/ ێ / ی بزوێن گۆڕاوە بۆ / ی / بزوێن ، هەندێ جار لە شێوەزاری هەولێر لە وشەی (دەهێنم) دوای ئەم گۆڕانکارییانەی لێکۆڵینەوەمان کرد / ە / یش دەکەوێ و دەبێتە (دینم) .

(١٣) جگە لە کەوتنی / ت / دەنگی / ش / گۆڕاوە بۆ / ژ / .

(١٤) لەدوای ئەوەی / ڵ / دەبێتە / ر / ئەوا / د / یش دەکەوێ بەم شێوەیە : هەڵدەستی ←هەردەستی ←هەرەستی .

(١٥) جگە لە کەوتنی / س / ، / ە / ش کەوتووە : دەستەسڕ ←دەستڕ .

(١٦) جگە لە دەرنەکەوتنی / ئـ/ لەم دوو نموونەیەدا / ە / یش کەوتووە بەم شێوەیە :

لە + ئەوێ ←لەوێ ، بە + ئەوێ ←بەوێ .

(١٧) بۆ ڕاناوە لکاوەکانی زمانی کوردی شێوەی نووسین بڕوانە ئەم سەرچاوەیە :

وریا عومەر ئەمین ، ڕێزمانی ڕاناو ، ڕۆشنبیری نوێ ، ژمارە (١١٥) ، ١٩٨٧ ، ل١٩٥ .

(١٨) لە شێوەزاری هەولێر وشەی (پاش نوێژ) دوو گۆڕانکاری بەسەردادێت :

أ ـ گۆڕانی / ش / ←/ ژ /

ب ـ کەوتنی / و / .

(١٩) جگە لە گۆڕانی / ش / بۆ / ژ / ، دەنگی / ت / یش کەوتووە .

(٢٠) جگە لە گۆڕانی / س / بۆ / ز / ، دەنگی / ت / یش کەوتووە.

(٢١) جگە لە گۆڕانی / س / بۆ / ز / ، / ڵ / گۆڕاوە بۆ / ر / .

(٢٢) جگە لەم گۆڕانە دەنگی / ن / یش گۆڕاوە بۆ / م / .

(٢٣) جگە لە گۆڕانی / ت / بۆ / د / ، / ڵ / یش گۆڕاوە بۆ / ر / .

(٢٤) جگە لە گۆڕانی / پ / بۆ / / ب / ، / ا / گۆڕاوە بۆ / ە / و / ز / گۆڕاوە بۆ / س / .

(٢٥) Abdul – Majeed Rashid Ahamad , (١٩٨٦) , P.١٨.

(٢٥) لە شێوەزاری هەولێر دەتوانین هەردوو دەنگی / ح / و / ع / بەیەك فۆنیم دابنێین ، واتە ئەلۆفۆنی یەکترن ، چونکە لە شوێنی یەك بەکار دەهێنرێن بەبێ ئەوەی واتای وشەکە بگۆڕن .

(٢٦) جگە لە گۆڕانی / غ / بۆ / ق / دەنگی / ك / یش گۆڕاوە بۆ / ق / .

(٢٧) جگە لە گۆڕانی / ز / بۆ / س / ، دەنگی / ڵ / یش گۆڕاوە بۆ / ر / .

(٢٨) جگە لە گۆڕانی / ز / بۆ / س / ، دەنگی / پ / گۆڕاوە بۆ / ب / و هەروەها دەنگی / ا / بۆ / ە / .

(٢٩) جگە لە گۆڕانی / ب / بۆ / پ / ، / ە / کەوتووە و (یـ + ە) بووەتە / ێ / .

(٣٠) لە شێوەزاری هەولێر / ڵ / لە چەند نموونەیەك بەکاردێت وەك (سەڵتە ، شەڵتە ، سەڵت) ئەگەر نا کەم بەکاردێت ، ئەگەر دوو (ل) بکەونە دوای یەك وەکو / ڵ / دەردەبڕێ وەك لە وشەی (بەڕەللا) .

(٣١) جگە لە گۆڕانی / م / بۆ / ب / ، دەنگی / ڵ / بووەتە / ر / .

(٣٢) هەروەها لە شێوەزاری هەولێر هەندێ جار / ە / دەگۆڕێ بۆ / ێ / و وشەکە دەبێتە (هێتیم) .

(٣٣) لە بنەڕەتدا لە وشەی (کچە هەتیو) هاتووە بووەتە (کچە هەتیم) دواتر ئەم گۆڕانکارییانەی بەسەردا هاتووە : کچە هەتیم ←چەتیم . حەسەن قزڵجی ، گۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد ، بـ٦ ـ ١٩٧٨ ، ل١٧٤ .

(٣٤) جگە لە گۆڕانی / گ / ←/ غ / ، بزوێنی / ە / ی کوورت گۆڕاوە بۆ / ا / درێژ ، چونکە دەربڕینەکە بەم شێوەیە ئاسانترە .

(٣٥) بۆیە لە شێوەزاری هەولێر ئەم جێگۆڕکێیە ڕوودەدات بۆ ئەوەی بڕگەی پەسند دروست بکات .

(٣٦) هەروەها هەندێ جار دوای ئەوەی ئەم جێگۆڕکێیە ڕوودەدات لە قسەکردندان لە شێوەزاری هەولێر کورتتر دەبێتەوە بۆ (نۆڕین) دوای ئەوەی { و + ا } دەبێتە / ۆ / .

(٣٧) ئەم وشەیە چەندین گۆڕانی بەسەرداهاتووە کە بەم شێوەیەی خوارەوەیە :
یەك جار ⟵یێكجار و لە شێوەزاری هەولێر / ك / ی لەسەرەتا بۆ زیاد دەكرێت بۆ ئەوەی لە دەربڕین خۆشتربێت ،هەروەها / ك / ، / ج / دەگۆڕێت بۆ / ج / ، / ك / و لەبەر ئەوەی / ج / دەنگێكی گڕە بۆیە / ك / ی كپ دەگۆڕێت بۆ / گ / ی گڕ كە هەمان سازگەی هەیە بۆ ئەوەی لەگەڵ دەنگی / ج / ڕێك بكەوێت .
(٣٨) جگە لەوەی / ە / كەوتووە ، / ی / یش لە شێوەزاری هەولێر زیاد دەبێت .
(٣٩) دوای ئەوەی / ھ / كەوتووە / ە / یش سواوە لەبەر ئەوەی / ێ / ی بزوێنی لە دواهاتووە .
(٤٠) جگە لەوەی / ە / گۆڕاوە بۆ / ێ / ، / ج / یش گۆڕاوە بۆ / گ / و دەنگی / ە / لە دواوە زیاد بووە .
(٤١) كاتێك كە {- ات } ی ڕاناوی كەسی سێیەمی تاك بە ڕەگی داهاتووی ئەو كارانە دەلكێت كە كۆتاییان بە / ۆ / هاتووە ئەوا / ۆ / دەگۆڕێت بۆ / و / ی نیمچە نەبزوێن بۆ خۆ پاراستن لە هێشووە بزوێن .
(٤٢) دوای ئەوەی دەنگی / ھ / كەوتووە ، / ە / یش گۆڕاوە بۆ / و / نەوەك هێشووە بزوێن دروست بێت .
(٤٣) جگە لە گۆڕانی / وێ / بۆ / وو / ، / ژ / یش كەوتووە .

ملخص البحث

أن اللغة الكردية كباقى اللغات تتسم بتنوع لهجاتها و صياغاتها. أن أهم لهجة فى اللغة الكردية تتكون من اربعة أنواع حيث أن ا للهجة الكرمانجى الوسطى هى أحداها. أن اللهجة الهوليرية هى أحدى خمسة فروع التى تكون الكرمانجى الوسطى. ان عنوان هدا البحث هو(اللهجة الهوليرية : دراسة صوتية) .
يتبع الباحث مفهوما وصفيا و تحليليا كصيغة لتحليل متن البحث . أضافة ألى المقدمة والنتائج اللتى تتبعها قائمة المصادر مع ملخص البحث باللغتين الأنكليزية والعربية فى نهاية البحث، يتكون البحث من جزأين رئيسيين . الجزٓ الاول هو عبارة عن عرض نضرى و تاريخى للدراسات اللتى تمت انجازها فى هذا المجال مع تقييم لكل الأجزاء بعد ألقاء الضوء على اللهجة الهوليرية من الناحية الجغرافية. أما الجزء الثانى هو جزء تطبيقى لعرض التغييرات الصوتية لبعض النماذج مع تحليل هذه النماذج وأضهار السمات البارزة لهذه اللهجة مع صيغتها مقارنة باللغة الرسمية القياسية.

Summary of the Research

The Kurdish language, like any other languages, has many forms and dialects .The main dialect of the Kurdish Language is made of Four kinds in which the Middle Kirmanji is one of them. The Hawlerian dialect is also one of the fifth branches which makes middle Kirmanji. The research is entitled as (Hawler dialect : A Phonetic Study).

In this study, the researcher follows a descriptive, analytical approach as a form of the study for analyzing the body of the research. In addition to the Introduction and Conclusion followed by bibliography , the study is concerned with two main sections in the middle. The first section is a theoretical, historical survey of all the studies that have been accomplished in this field with an evaluation for each and presenting Hawlerian dialect geographically. The second main section is a practical presentation of the phonetic change of certain samples with their analysis then commenting on the characteristic features of such dialect form and its comparison with the standard language.